

Олена ШЕВЧЕНКО (Київ)

**Терентьєва Наталія. Таємне грецьке товариство “Філікі Етерія”:
організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької
революції 1821–1829 рр. – К.: Інститут історії України НАН України,
2005. – 352 с.**

Розвиток грецьких студій в Україні на сучасному етапі демонструє значне розширення кола досліджуваних питань, опанування нових сюжетів, використання нових, нетривіальних підходів. Яскравим доказом цього є рецензована книга Наталії Терентьєвої.

Останнім часом вивчення грецької проблематики в Україні відзначається багатоплановістю. Сучасним грецьким студіям притаманний поступовий вихід за межі основних сюжетів історії діаспори, серед яких традиційно фігурували проблеми етногенезу приазовських греків, переселення з Криму, господарське освоєння Приазов'я тощо. У цьому зв'язку розглядувану монографію можна назвати водночас традиційною і новою для вітчизняної елліністики. Праця Н. Терентьєвої написана на широкій джерельній базі. З одного боку, аналіз джерел, який є невід'ємною частиною наукового дослідження, охоплює багато праць з етнічної історії греків України, а з іншого – тільки в роботі Н. Терентьєвої використано нові документи, які висвітлюють діяльність таємної грецької організації “Філікі Етерія”, зокрема з Історичного архіву Міністерства закордонних справ Греції (с. 26), архіву Національного історичного музею Греції (с. 208, 211, 232 та ін.), Історичного музею-архіву о. Ідра (с. 27, 168, 169, 207, 211), архіву Історико-етнографічного товариства Греції (с. 84, 317), Державного архіву Одеської області (с. 247, 253, 337, 338). У монографії використано документальні фотографії з приватних колекцій та збірок спадкоємців героїв національно-визвольної боротьби грецького народу проти османського панування, а саме Емануїла Ксанта (с. 301, 307, 308, 312), Ласкаріні Бубулини (с. 233), Іоана Каподістрії (с. 134).

Використання цих документів дало змогу авторці по-новому розставити акценти у дослідженні діяльності “Філікі Етерія”. Розкриваючи основні тенденції становлення та розвитку таємної грецької організації, Н. Терентьєва подає необхідне історико-інформативне тло власного джерелознавчого пошуку, що допомагає зрозуміти логіку історичного розвитку “Філікі Етерія”, його вимоги та орієнтири в суспільно-політичному житті, а також політику владних структур щодо цієї організації. Зіставлення мемуарів учасників революції зі спогадами та записками європейських філееллів дозволило виявити взаємозв'язок грецької суспільної думки з європейською. Використання дипломатичних документів дало

зможу перевірити, наскільки об'єктивно оцінювали греки зовнішньополітичну ситуацію та вплив зовнішніх факторів на хід революції.

При аналізі історіографічного доробку авторка акцентувала увагу на джерельній базі робіт своїх попередників, простежуючи поступове розширення кола джерел та використання нових підходів в їх обробці (с. 16–19). Необхідно підкреслити, що основний сегмент історіографічної бази дослідження становить грекомовна література. Це дозволило окреслити наукові питання, які вже розглядалися вітчизняними та грецькими авторами, і визначитися із власним баченням історіографічного доробку та існуючих лакун з теми дослідження. Так, дослідниця сумлінно висвітлила малодосліджений сюжет, пов'язаний з обставинами створення товариства “Філікі Етерія” у 1814 р. та одеським періодом його діяльності.

Звісно ж, до проблем національно-визвольної війни грецького народу й, зокрема, історії етеристського руху дослідники зверталися неодноразово. Втім, треба відзначити щонайменше два моменти, які вирізняють рецензовану працю. По-перше, це розкриття діяльності товариства на широкому тлі соціально-економічного, суспільно-політичного та духовного життя грецької діаспори. Акцентування “діаспорного” контексту визвольної боротьби дає змогу глибше зрозуміти перебіг подій, причини і наслідки національної революції.

Іншим фактором, що визначає новизну підходу до розкриття теми, є те, що дослідниця, висвітлюючи ті чи інші факти, накреслює портрети головних діючих осіб, розкриває особливості їхнього внутрішнього світу, ціннісних орієнтирів і життєвих прагнень у нерозривному зв'язку з ідеями, що панували тоді в середовищі грецьких патріотів, з поглядами представників національного Просвітництва. Особливо це стосується розділів, цілком присвячених засновникам та лідерам “Філікі Етерія” – А. Цакалову, Н. Скуфасу, Е. Ксантосу, О. Іпсіланті та видатному політичному діячеві І. Каподистрії. Отже, йдеться про зображення людини в історичному процесі, що дає змогу твердити про вміле використання антропологічного методу.

Н. Терентєвій вдалося проаналізувати й звести в єдину лінію всі основні проблеми, пов'язані з діяльністю “Філікі Етерія”, виявити й системно викласти всі фактори, що впливали на розгортання революційної боротьби. Історія таємної організації “Філікі Етерія” є тим стрижнем, на який авторка нанизує інші сюжети, що розкривають широку панораму доленосного для Греції періоду національної революції. Адже дослідниця ставить за мету не просто висвітлити організаційні засади і діяльність етеристського братства, а й дослідити етеристський рух як фактор зростання національної свідомості й найважливішого чинника антиосманської боротьби. Важливим є усвідомлення логіки взаємозв'язку суспільно-політичних процесів, правових і культурних умов, в яких перебували різні грецькі громади, ідеологічних доміант у грецькому середовищі, міжнародної ситуації з напрямками, принципами і результатами діяльності товариства “Філікі Етерія”. Саме такий підхід, з одного боку, поглибив суспільно-історичний контекст сприйняття проблеми, а з іншого – надав дослідженню цілісності.

У книзі ґрунтовно розкрито соціально-економічні та політичні умови функціонування таємних грецьких організацій. Авторка подає досить строкату соці-

альну картину Греції та діаспори. Аналізуючи різні верстви грецького суспільства – купців, селянство, духовенство, специфічні верстви фанаріотів та кодзабасів, дослідниця висвітлює їхнє економічне становище, соціальний статус та політичні можливості й доходить висновку, що орієнтація на визвольну боротьбу була дуже неоднозначною. Адже досить сприятливе становище окремих груп грецької еліти робило її схильнішою до суспільно-політичного компромісу з турецькою владою. Авторка особливо підкреслює роль підприємницької верстви в актуалізації ідеї повстання. За всіх переваг, наданих імперією грецькій верхівці, державний лад Османської імперії, традиційні мусульманські інститути стримували комерційну активність грецьких купців. У країні не було створено необхідних умов для підприємництва й торгівлі, а грецькі купці, як і загалом християнське населення, були беззахисними перед свавіллям османської влади.

Надзвичайно важливу роль у підготовці революції Н. Терентьєва відводить просвітницьким ідеям, які на грецькому ґрунті набули яскравого національно-визвольного забарвлення. У книзі висвітлено грецький варіант “традиційної” дихотомії національної ідеології поневолених народів, а саме: революційну і культурно-просвітницьку альтернативи у національному визволенні. У цьому контексті проаналізовано погляди Р. Велесінліса, А. Кораїса та ін., розглянуто програмні цілі та діяльність грецьких культурно-просвітницьких організацій.

Важливим для пояснення активізації боротьби стало акцентування її тісного зв'язку із загальноєвропейською революційною тенденцією, зокрема з практикою створення різноманітних таємних товариств та із масонським рухом. Залишивши ці моменти поза увагою, дійсно важко було б усвідомити принципи, ідеї та форми етеристського руху.

Історія товариства “Філікі Етерія”, його організаційна структура та діяльність поряд з історичними портретами головних діючих осіб організації займають у монографії центральне місце. Продовжуючи тезу про значну роль купецтва в організації революції, Н. Терентьєва звертається до грецького середовища Одеси – великого центру грецької діаспори. Заможність і чисельність одеських купців грецького походження, патріотичність їхніх поглядів, сприятлива позиція російської влади щодо національних ініціатив, без сумніву були важливими факторами, що обумовили роль Одеси як колыски грецької революції й батьківщини “Філікі Етерія”.

Розглядаючи особистості засновників таємної організації, Н. Терентьєва вдало поєднала елементи біографічного дослідження з аналізом економічних і суспільно-політичних детермінант життєдіяльності засновників “Філікі Етерія”. Заслугою дослідниці є намагання розібратись у плетиві мотиваційних чинників революційної діяльності, серед яких були альтруїстичні, патріотичні прагнення, а поміж інших і суто особисті фактори. Не уникає авторка й занурення у складне й дискусійне питання відносин етеристів з І. Каподистрією. Цей видатний політичний діяч постає як справжній патріот, талановитий дипломат, чесна й порядна людина. Особливо драматично виглядають у книзі колізії пов'язані з бажанням графа сприяти національному визволенню Батьківщини та необхідністю дотримуватись обов'язків перед російським імпера-

тором і слідувати в руслі зовнішньої політики Російської імперії, що не передбачала підтримки революційної боротьби.

Дослідниця простежила, як крок за кроком маленька таємна групка звичайних одеських купців перетворилася на міцну й розгалужену організацію з великими фінансами, широкою підтримкою численних прихильників. Заслуговує на увагу ретельний аналіз соціального складу товариства, точний підрахунок добровільних грошових внесків з боку грецьких підприємців.

Важливим сюжетом, хоча й не виділеним в окремий розділ, є міжнародні контакти етеристів, спроби знайти підтримку й заступництво великих держав. Аналізується ситуація в Дунайських князівствах, звідки розпочалася революція, висвітлюється позиція молдавських й валаського господарів, греків із походження, стосовно визвольної боротьби.

Досить самостійною і водночас тісно пов'язаною з логікою дослідження частиною монографії є численні додатки (с. 289–351). Документи, підібрані з великою ретельністю, відображають вузлові питання історії товариства “Філікі Етерія”. Даний комплекс документів є своєрідною хрестоматією з вивчення актуальних проблем грецької національної революції 1821–1829 рр.